

**Nemzet és Biztonság:** Számos nemzetközi folyamat és esemény azt mutatja, hogy a világ ma egy olyan többpólusú vilárendszer felé halad, amelyben az olyan országok, mint Kína, Oroszország, India, vagy az olyan nemzetközi szereplők, mint az Európai Unió, egyre jelentősebb szerepre tesznek szert a korábbi globális befolyását fenntartani képtelen Egyesült Államokkal szemben. Sokan egyenesen azt állítják, hogy a jelenlegi pénzügyi-gazdasági válság lesz a vízváltó e tekintetben. Vagyis azok a nagyhatalmak lesznek a jövő világrendjének meghatározói, amelyek végül győztesen kerülnek ki a válságból. Nekünk, magyaroknak, de tágabb értelemben egész Európának korántsem mindegy, hogy Oroszország – amely Vlagyimir Putyin elnökségének időszak alatt kétségtelenül gazdagabb lett, de modernebb nem – végül hova fog tartozni. Hogyan érintette a válság Oroszországot? Győztesen vagy vesztesen fog-e kikerülni a világgazdasági krízisből?

**Sz. Bíró Zoltán:** Ez ma még nyitott kérdés. Mindenesetre a világgazdasági válság nagyon erősen megütötte Oroszországot. A válság hatásának első jelei először 2008 nyarán, közvetlenül az augusztusi grúziai ötnapos háború előtt mutatkoztak meg, amikor az ipari kibocsátás elkezdett visszaesni. Ez 2008. június-júliusban volt mérhető először. De a drámai fejlemények igazán ősszel, október-novemberben következtek be, s ekkor már mind a reálgazdaságban, mind a pénzügyi szektorban megmutatkoztak. A pénzügyi szférában a rubel fokozódó, egyre gyorsuló elértéktelenedése volt ilyen nyilvánvaló jel. Az orosz nemzeti fizetőeszköz — a dollárhoz mérve — fél év alatt összességében majdnem 55%-ot veszített értékéből, s 2009 februárjában érte el a mélypontját. Az orosz tőzsde 2008 második felében a tőzsdére vitt részvények értékének 70%-t veszítette el. Ennél nagyobb tőzsdei visszaesés Európában csak Izlandon következett be. Ennek hátterében kétségtelenül jelentős mértékben az energiaárak, az olaj- és gázárak drámai esése állt 2008 második felében. Ennek ellenére 2008 még sem tekinthető egyértelmű kudarcnak, mert Oroszország ezt az évet úgy zárja, hogy vásárlóerő-paritáson számolva a világ immáron hatodik legnagyobb gazdasága. Vagyis az intő jelek dacára még úgy tűnt, hogy kitart az a lendület, amit 1999-től vett fel az orosz gazdaság, s ami majdnem egy szűk évtizeden keresztül évi 7–8%-os GDP növekedéssel járt, s a reáljövedelmek is évente durván 10–10%-kal lettek nagyobbak. Ez a lendület és az ehhez kapcsolódó eredmények már önmagukban komoly stabilitást kölcsönöztek a putyini rendszernek. Ez az ütemes növekedés elég volt ahhoz, hogy Oroszország GDP-je 2007-ben – vásárlóerő-paritáson számolva – megelőzze Franciaországot, míg 2008-ban Nagy-Britanniát. Az utóbbira Moszkva annak ellenére volt képes, hogy 2008 derekától az orosz gazdaság recesszióba fordult. Mindez pedig azt jelentette, hogy 2008 végén Oroszország – vásárlóerő-paritáson számolva – immár a világ hatodik legnagyobb gazdaságává vált. Amikor miniszterelnöki kinevezése előtt, 2008 tavaszán a Dumában meghallgatták Putyint, ő még arról beszélt, hogy Oroszországnak 2015 és 2020 között a világ öt legnagyobb gazdasága közé kell emelkednie, megelőzve Németországot is. De aztán jött 2008 nyarától a visszaesés, ami lényegében 2009 tavaszáig, illetve nyaráig eltart, s amelynek drámaiságát mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy míg az ország 2008 egészét tekintve 5,6%-os GDP-növekedést könyvelhetett el, addig a következő év első felében a visszaesés mértéke 2008 első feléhez képest elérte a 10,9%-ot. A G-20-as csoportban ilyen mérvű visszaesést sehol másutt nem regisztráltak. Még az Oroszországhoz legközelebbi teljesítményt mutató Mexikó is „csak” 10,3%-os recessziót szenved el, miközben a G-20-as csoport európai sereghajtói – Törökország és Németország – mindössze 7-7,3%-os visszaesést produkáltak ebben a periódusban. És akkor még nem beszéltünk arról, hogy olyan geopolitikailag fontos szereplők, mint Kína és India, 8%, illetve 6% körüli növekedést tudtak elkönyvelni a globális válság legsúlyosabb időszakában is. Ugyanakkor figyelmet érdemlő, hogy 2009 tavaszától az orosz makrogazdasági mutatók fordulatot vesznek, és Oroszország a reálgazdaság tekintetében is kezd kijönni a mély gödörből. 2009 tavaszának és nyarának adatai azt jelzik,

hogyan az orosz gazdaság robbanásszerűen tér vissza válság előtti teljesítményéhez: a makrogazdasági mutatók többsége – az ipari kibocsátás, a mezőgazdasági termelés, az export, az import, a beruházások és a szállítások – azt jelzi, hogy 2009 márciusa és augusztus közt fundamentális fordulat következett be. És ami még nagyon fontos, hogy a reálgazdasági fordulat előtt, még 2009 februárja és márciusa között a pénzügyi szektorban is elérték a mélypontot, mind a tőzsdei veszteségek, mind a rubel elértéktelenedése, mind a tőke kivonás, mind pedig a nemzetközi tartalékok fogyása tekintetében. Eme utóbbiak 2009 márciusától ismét elkezdtek gyarapodni. S végül egy utolsó megjegyzés: mindezek a hatások egy olyan időszakban érik Oroszországot, amikor az ország immár túl van azon a 2003 és 2005 között végrehajtott politikai fordulaton, amelynek nyomán a korábbi „Európára koncentrálunk, Európához közeledünk” putyini politikáját felváltja Oroszország stratégiai önállóságának gondolata és gyakorlata. Vagyis Moszkvát úgy éri el a világgazdasági válság, hogy az orosz politikai osztály új önképe szerint Oroszország immár önálló pólusképző tényező. Ezért is érinti majd felettebb érzékenyen a Kremlt mindaz, ami Oroszországgal történik a válság legkritikusabb időszakában, 2008 és 2009 nyara közt.

*A nagy devizatartalékokkal rendelkező államok esetében, mint például Kína, azt tapasztalhatjuk, hogy a gazdasági világválságot bevásárlásokra, gazdasági pozíciószerezésre és terjeszkedésre használják fel. 2007–2008-ban mintha valami hasonlónak a kezdetét láttunk volna az akkor igen gazdagnak számító Oroszország részéről is. Vagy ez csupán látszat...?*

Én úgy látom, hogy Oroszország számára ez az időszak, vagyis 2007 és 2008 első fele, az az időszak, amikor önálló történetének abszolút zenitjéhez ér, mind gazdasági, mind pedig politikai súlya tekintetében. De még ebben a periódusban sem indult el nagy akvizíciókkal külföldre. Sokkal inkább arra koncentrált, hogy azokat a stratégiaileg jelentős ágazatokat szerezze vissza, s helyezze közvetlen vagy közvetett állami felügyelet alá, amelyeket az 1990-es években így vagy úgy elkótyavetyélt. Jellemző módon 2008 őszén, sőt egészen 2009 tavaszáig, Moszkva komoly erőfeszítéseket tett azért, hogy azoknak a vállalatoknak védelmet nyújtson, amelyek 2003–2004-től, az olcsó hitelfeltételek idején jelentős kölcsönöket vettek fel, és azok visszafizetése a válság oroszországi begyűrűzését követően súlyos gondot jelentett számukra. Ez egyben magyarázata is az orosz valutatartalékok 2008 augusztusától 2009 márciusáig tartó ütemes apadásának. 2008 végén az orosz korporatív hitelállomány – vagyis azok a kereskedelmi hitelek, amelyeket orosz vállalatok vettek fel – elérte az 540 milliárd dollárt, miközben 2008 végére sikerült a szuverén, vagyis az állam által felvett hitelek nagyságát 40 milliárd dollár alá szorítani. Tette ezt egy olyan ország, amely a Szovjetunió felbomlását követően egyetemleges felelősséget vállalt a teljes szovjet adósságállomány visszafizetésére! Ez már önmagában 70-80 milliárd dolláros terhet jelentett. Ehhez jött még a jelicini korszak hasonló nagyságrendű állami hitelfelvétele, vagyis az orosz szuverén hitelállomány a putyini korszak elején elérte a 150-160 milliárd dollárt. Nos, ezt az adósságállományt sikerült 2008 végére 40 milliárd alá vinni. Az állam pénzügyi helyzete tehát most messze nem olyan drámai, mint volt az emlékezetes 1998-as pénzügyi krízis idején. Most a vállalatok kerültek nehéz helyzetbe. És erre a helyzetre reagáltak Putyinék úgy, hogy inkább az állam kész hitelezni, mintsem, hogy orosz vállalatok, kiváltképp a stratégiai területekhez tartozók, refinanszírozási nehézségeik miatt részben, vagy egészében külföldi tulajdonba kerüljenek. Ez a gyakorlat jellemezte a szövetségi kormány magatartását egészen 2009 tavaszáig, amikor is kezd némiképp változni a helyzet. Nyilvánvalóan az a szemlélet tükröződik ebben, hogy amit sikerült az orosz gazdasági növekedés éveiben visszaszerezniük, azt most a válság időszakában ne kótyavetyéeljék ismét el.

*Oroszország továbbra is egy egydimenziójú, az energiahordozókon alapuló gazdaság képét mutatja, amely ki van szolgáltatva az olaj és a gáz árváltozásainak. A válságból való kilábalásban mekkora szerepe van annak, hogy a válság kezdetén drasztikusan, 2008 júliusa és 2009 januárja között közel 150-ról 52 dollárra visszaeső olajár 2009 második felétől végül beállt a 70–80 dolláros sávba? Ez segíti elsősorban az országot a válságból való kilábalásban, vagy az orosz vezetés valamiféle tudatos válságkezelő stratégiáról is beszélhetünk?*

Oroszország ismét egy újabb kegyelmi periódusába ért azzal, hogy az olajár megint a 70–80 dolláros sávban látszik stabilizálódni, sőt nem elképzelhetetlen, hogy valamivel még e szint fölé is kerül a következő periódusban. Kiváltképp akkor van erre komoly esély, ha a világgazdaság végre maga mögött tudhatja a recessziós időszakot. Ez az új helyzet ugyanis növelni fogja az energiaszükségletet, az energia iránti igényt, bár az nyitott kérdés, hogy mindez milyen ütemben és milyen nagyságrendben fog végbemenni. Az azonban kétségtelen, hogy az olaj- és gázárak alakulásának döntő szerepe van abban, hogy az orosz gazdaság kezd stabilizálódni. Ettől még azonban e gazdaság energiakonjunktúrájának való kiszolgáltatottsága a legkevésbé se csökken. Hogy ez a kiszolgáltatottság milyen mértékű azt két adattal lehetne érzékeltetni. Egyrészt azzal, hogy mindössze három tétel – a nyers kőolaj, a kőolajszármazékok és a földgáz – adja Oroszország valutabevételének több mint kétharmadát. Ha ehhez még hozzáteszünk néhány további nyersanyagot – fa, színesfémek, egyéb vas és acélipari termékek –, akkor ez a fent említett arány háromnegyed fölé emelkedik. Ez rosszabb exportszerkezetre vall, mint amilyennel a késői Szovjetunió rendelkezett. A kiszolgáltatottság tehát fennáll – kár is lenne azt tagadni –, ugyanakkor ez egy politikailag is felismert és tudatosított helyzet. Medvegyev elnök maga is többször beszélt arról, hogy milyen mértékben sújtja az orosz gazdaságot annak *primitív nyersanyagtermelő jellege*. A probléma tehát nem az, hogy e helyzetnek ne lennének tudatában. Nagyon is tudatában vannak, de egyelőre nem találják a megoldást. Ezért aztán hiába növekedett a 2000-es évek elejétől rendkívül dinamikus az orosz gazdaság, eközben érdemben nem modernizálódott, nem lett modernebbé, nem lett fejlettebb. Azt a fajta stratégiai váltást, amit évtizedekkel korábban az ázsiai kis tigrisek végre tudtak hajtani – vagyis amikor képesnek bizonyultak ipari korszak előtti gazdaságaikat posztindusztriális gazdasággá alakítani autoriter politikai vezetés mellett – ezt egyelőre Oroszország nem tudja megtenni. Az a paradox helyzet már évek óta, hogy Oroszország a világ leggazdagabb nem-demokráciája – nem számítva az öböl-menti államokat és Szingapúrt –, merthogy vásárlóerő paritáson számolva az egy főre eső orosz GDP már jócskán tízezer dollár felett jár, és ezen a helyzeten még a válság hatásai sem tudtak változtatni. A modernizáció szempontjából tehát nem az jelent problémát, hogy Oroszország ne lenne kellőképpen gazdag. Ami probléma az az, hogy továbbra sem látható a gazdagság érdemi diverzifikálása, a hozzáadott tudásérték növekvő arányú megjelenése. Hiába növekedtek rendkívül ütemesen 2004 elejétől az olajbevételek, ám mindez alig hagyott nyomot az orosz gazdaság szerkezetén. A „rendkívül ütemes” gyarapodás egyébként azt jelentette, hogy a 2004–2008-as periódusban nem egyszer voltak olyan hetek, amikor az ország nemzetközi tartalékai 6–7 milliárd dollárral nőttek. De a modernizációhoz ez sem volt elég. Miként az a korábban már említett rendkívül jelentős hitelállomány sem, amit orosz vállalatok vettek föl a válság előtti években. Láthatóan ezek a hitelek sem modernizációs célokat szolgáltak.

*Ha nem forráshiány, nem pénzügyi kérdés az orosz modernizáció, akkor mi a gátja a fejlődésnek? Miért nem tudja megcsinálni Oroszország azt, amit például – technológia-felvásárlással, hazai továbbfejlesztéssel stb. – Kína csinál?*

Azt hiszem, hogy ez mindenekelőtt egyfajta sajátos orosz önkép kérdése, ami összefügg a szuverenitás esetleges elvesztésétől való félelemmel. Elevenen él ugyanis bennük az 1990-es évek politikai tapasztalata, melyet az orosz elit nagy része – még a nyugatos elit jelentős csoportjai is – úgy tart számon, hogy akkoriban Oroszország számos tekintetben elveszítette szuverenitását. Nem a saját politikai osztálya vagy elitje formálta, alakította az ország magatartását, hanem mindez jórészt kívülről történt. Úgy gondolják, hogy ez nem ismétlődhet meg. Az ország stratégiai ügyei csak és kizárólag rájuk tartoznak, külső irányításnak, befolyásolásnak itt helye nem lehet. A putyini évek alatt kínkeservesen visszaszerzett szuverenitást nem szabad elveszíteni, merthogy Putyin második elnöki ciklusa nem másról szólt, mint az elvesztett főhatalom helyreállítása. Nem véletlen, hogy a putyini elit önlegitimációjában az egyik legfontosabb kategória immár nem az *irányított demokrácia*, hanem az ún. *szuverén demokrácia*, ami immár legalább három dolgot is jelent az oroszoknak. Egyrészt azt, hogy visszaszereztük saját jogunkat a ránk vonatkozó döntések felett, vagyis mi hozzuk meg a döntést, mi vagyunk a végső szuverén, nem kívülről irányítanak. Másrészt szuverének vagyunk abban a tekintetben is, hogy eldöntsük, mi az, ami demokratikus. Tehát amikor a szuverén demokráciáról van szó, az azt is jelenti: ne mások határozzák meg, hogy mi tekintendő demokráciának és mi nem, hanem mi vagyunk ebben is illetékesek. Mi határozzuk meg, hogy kulturális és történelmi feltételeink között mi az, ami demokratikusnak tekinthető, vagyis csakis mi, oroszok vagyunk ennek eldöntésére egyedül jogosultak. Végül, de nem utolsó sorban még egy olvasata kezd az utóbbi időben kirajzolódni a szuverén demokrácia ideológemájának, még pedig az, hogy voltaképpen a világban csupán két igazi szuverén demokrácia létezik, az egyik az Egyesült Államoké, a másik Oroszországé. Mert a többiek – állítja ez az értelmezés –, mint például az Egyesült Államok európai szövetségesei vagy Japán lehet, hogy demokratikusak, de nem igazán szuverének, ezzel szemben Kína lehet, hogy szuverén, ám nyilvánvalóan nem elég demokratikus. Ezzel szemben Oroszország kellőképpen demokratikus és szuverén is. Vagyis mára a dolog egészen odáig elmegy – már-már az abszurditásig feszítve eme ideológiai konstrukció tartalmát –, hogy a szuverén demokrácia e három dolgot egyszerre jelenti.

*Bár a nyugati modernizációt szívesen kötjük a demokráciához, azok, akik nem csupán a Nyugatra figyelnek, pontosan tudják, hogy sikeresen modernizálni nem csak demokratikus úton lehet. Sőt, a leghatékonyabb modernizációs rendszerek – például Kína vagy Dél-Korea – alapvetően autoriter típusúak. Az autoriter hatalomgyakorlás felé menetelő orosz politikai elit vajon miért nem kezd vagy próbál meg elkezdni egy ilyen a típusú modernizációt? Legalább tervek, ötletek szintjén miért nem keres olyan területeket, amire az olajon, a gázon és nyersanyagokon túl az orosz gazdagság tartósan számíthat?*

Ez azért persze foglalkoztatja, izgatja őket. Különböző tervek fogalmazódnak meg, például a nanotechnológia kapcsán, vagy arról – s ez az utóbbi hetek fejleménye –, hogy egy nagy orosz Szilícium-völgyet kellene kialakítani. Ezt az innovációs központot a Moszkva melletti Szkolkovóban tervezik létrehozni, és az egyik legtekintélyesebb, leggazdagabb oligarchára – Viktor Vekszelbergre, a Renova-csoport tulajdonosára és vezetőjére – bíznák a felépítését, mondván, az ő tapasztalatai kellő garanciát adnak erre. Magát a központ irányítását és működtetését pedig egy másik oligarchára – az orosz Forbes magazin krízis utáni állapotot rögzítő listáján Oroszország leggazdagabb embereként feltüntetett –, Mihail Prohorovra bíznák. Az elemzők többsége azonban igen szkeptikus a projekttel kapcsolatban. S valóban: láthatóan hiába a gazdasági növekedés, hiába a koncentrált hatalom, hiába a politikai rendszer már-már konszolidáltan autoriter természete, a kitörési pontokra Moszkvában mindezidáig nem találtak rá; s lehet, hogy a politikai szuverenitás említett „istenítése” mindennek az egyik fontos visszatartó eleme. Ennek következményei jól láthatók az orosz külpolitikai felfogáson is.

Bizonyos értelemben a külpolitikát két nagy paradigma jegyében le lehet írni. Az egyik felfogás szerint a külpolitika legfontosabb célja és feladata, hogy minél több erőforrást vonzzon az országba, minél kedvezőbb feltételek mellett és minél nagyobb arányban. A másik paradigma szerint nem ez a legfőbb cél, hanem az, hogy egy ország képes legyen nagyhatalmi státuszhoz jutni és ezt prolongálni. Láthatóan Oroszország évek óta eme utóbbi felfogás jegyében alakítja külpolitikáját. Persze ennek a magatartásnak is lehet számos előnyös és értékes vonása, mert nyilván nem kis dolog, ha azt mondhatom, hogy „én nagyhatalom vagyok”, „én a világpolitika elismert és respektált tényezője vagyok”, ám látni kell, hogy ez egy lényegében státuszörző pozíció, ami nem túl sokat tesz az ország hatékony modernizációjáért. Nem egy elemző gondolja úgy – és én is ezek közé tartozom –, hogy bizonyos értelemben Oroszország ennek a második paradigmának a foglya, és többek között ezért is fél beengedni a külföldi befektetőket és ezzel olyan technológiát, amely az ország modernizációját hatékonyan tudná segíteni. Vagyis továbbra is retteg attól a helyzettől, hogy bármilyen formában is megismétlődhessenek az 1990-es évek.

*De újra vissza kell térnünk ahhoz, hogy miért nem néz Moszkva például Peking felé? Kína aztán valóban óvatos modernizátor. Egy-két területre beengedi ugyan az idegen tőkét és technológiát, de nem mondható, hogy ez jelentősen befolyásolta volna belső rendszerét. A belső változások ugyanis továbbra is Pekingtől függenek. Az oroszok nem érzik, hogy mennyit nyerhetnének egy ilyen megoldással?*

Ez egy nagyon fontos kérdés, és azt hiszem, hogy ez is részben megint csak az önképpel függ össze. Oroszország ugyanis nemcsak gazdag ország és a világ egyik leggazdagabb nem-demokráciája, hanem ráadásul egy olyan ország, amely mindemellett meglehetősen képzett és nyitott is. Szemben a kínaival, az orosz lakosság jelentős része a szovjet korszakban, s azt követően is, magas szintű képzést kapott, és azt kap ma is, s ez vonatkozik mind a felsőoktatásra, mind pedig a szakképzésre. Ez a helyzet még érthetlenebbé teszi, hogy miért is kell olyannyira tartani a külvilágtól. Ráadásul az orosz társadalom relatíve magas képzettségi szintje olyan adottság, ami megfelelő technológiákkal, technológiai tudással párosulva nagyon komoly eredményekre juthatna. És, ahogy utaltam rá, az orosz társadalom nyitott is, sokan jutnak el külföldre, manapság összehasonlíthatatlanul többen érintkezhetnek a külvilággal, mint a szovjet korszakban, tehát még attól sem kellene félni, hogy valami különöset, korábban eltitkolt dolgot tudnak meg a külvilágról. Ennek ellenére a politikai osztály legfontosabb erőforrásokat felügyelő szűk csoportja láthatóan fél attól, hogy a jelenleginél jóval nagyobb arányban engedjen be külföldi üzleti szereplőket az orosz gazdaságba, még ha ennek a technológiai lemaradás további növekedése is lesz az ára. Valószínűleg nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy e mögött nemcsak politikai megfontolások állhatnak, de egyfajta rettegés is a már megszerzett politikai és üzleti pozíciók gyengülésétől, avagy elvesztésétől.

*Nem arról van szó, hogy az, ami ma az orosz modernizációt valójában akadályozza, az mindenekelőtt egy politikai-ideológiai béklyó?*

De igen. Az, ami hatékonyan bizonyult a stabilizáció periódusában és különösen 2001–2003 között, amikor a titkosszolgálatok felől jövő emberek egyfajta feszes és működőképes politikai formát tudtak adni a folyamatoknak, s mintegy visszaerősítették ezzel az etatista programmal a közhatalmat, az immár béklyóvá kezd válni. Ebből a szempontból érdekesek azok a felmérések, amiket még a globális válság oroszországi begyűrűzése előtt végeztek az úgynevezett második elit körében. Második eliten azokat az elitcsoportokat értve, amelyek a politikában, a gazdaságban, erőszak-apparátusokban, titkosszolgálatokban és a médiumokban az operatív működés szintjét jelentik, vagyis azokat, akik nem sorolhatók a legtehetősebbek és

legbefolyásosabbak közé, ám a rendszer működése jelentős mértékben épp tőlük függ. Ezek a globális válság előtti felmérések azt mutatták, hogy még a katonai-titkosszolgálati csoportokban is nagyon jelentős volt azok aránya, akik szerint a Putyin–Medvegyev tandem – pontosabban fogalmazva: a Putyin két elnöki ciklusa nyomán kialakult politikai rendszer – hatékonyságának határaihoz ért. És üdvöznék, ha egy olyan fordulat következne be, amely hatékonyan és mindenki számára egyenlően biztosítaná a törvényességet, valamint azokat a politikai és adminisztratív feltételeket, amelyek közt valóban szabad verseny bontakozhatna ki. Vagyis a putyini-medvegyevi rendszerrel szembeni bizonyos fokú elégedetlenség már a globális válság előtt megmutatkozott, ráadásul nagyon fontos és befolyásos csoportokban. Ugyanakkor hiba lenne túlértékelni egy anonim felmérés eredményét, hiszen egy dolog név nélkül véleményt mondani, és egészen más nyíltan politikai változásokat követelni. Mindenesetre azt fontos leszögezni, hogy a rendszerrel szembeni fokozódó elégedetlenség már a válság előtti periódusban kimutatható volt.

*Vajon a mostani gazdasági krízis orosz kezeléséből formálódhat-e egy új, kitörést biztosító modernizációs politika, vagy ezt felejtjük el, mert alapvetően csak tűzoltásról van szó, s az ilyen tűzoltóakciók során – gondoljunk csak Magyarországra – nem lehet igazán strukturális változásokat végrehajtani?*

Én nem vagyok közgazdász, de próbálom az orosz gazdasági sajtót is figyelni, s ott ezzel kapcsolatban többnyire csak elégedetlen és fanyalgó megnyilatkozásokkal találkoztam. Sokan azt vetették Putyin és környezetének szemére, hogy a politikai lojalitás, a Kremlhez való „közelség” volt az a szelekciós szempont, amely a nehéz helyzetű vállalatok pénzügyi kiegészítésében döntő szerepet játszott, ahelyett, hogy valamiféle stratégiai látásmód, vízió, avagy koncepció jegyében próbáltak volna fellépni. Én azt nem tudom megítélni, hogy a kormányzat lépései mennyire voltak szakszerűek, avagy szakszerűtlenek. Azt azonban valószínűleg észrevettem volna, ha ilyen átfogó, jól érthető, kitörést segítő, világos politikai üzeneteket közvetítő koncepció került volna terítékre. De, nem került. Ilyennel nem találkoztam. Két dolog azonban feltűnt. Egyrészt, hogy a már említett kegyelmi állapot – mivel az energiaárak megint növekednek – visszatérőben van, és ez a reformkészítést valószínűleg ismét csak le fogja hűteni, vagyis a magas olajárak a szükséges reformok és szerkezeti átalakítások elodázására késztetnek majd. Másrészt azt is látom – és ezt akár tekinthetjük még politikai koncepciónak is –, hogy Putyinék mindvégig komolyan figyeltek arra, hogy azokat a szociális kötelezettségeiket, amiket még a válság előtt jelentettek be a nyugdíjak, a fizetések, a reáljövedelmek tekintetében, soha nem vonták kétségbe és azok emelését akkurátusan teljesítették is, még azon az áron is, hogy folyamatosan és nagyon ütemesen apadtak a különböző orosz pénzügyi tartalékalapok. Tették mindezt azért, mert mindennél fontosabbnak találták, hogy elkerüljék a társadalmi feszültségek kiéleződését, egy esetleges társadalmi robbanás kockázatát. A putyini rendszer – és ez nagyon világosan megmutatkozott 2005 tavaszán – az ukrajnai narancsos fordulat után feltűnően idegessé vált. Azok a lépések, amelyekre 2005 elején az orosz vezetés elszánja magát – az alapítványok ismételt és megszigorított bejegyzési feltételeitől a különböző ifjúsági szabadcsapatok, avagy utcai rohamosztagok megszervezéséig – mind azt mutatják, hogy a Kreml semmiképpen sem szeretett volna az ukrajnaihoz hasonló helyzetbe kerülni, vagyis mindent megtett azért, hogy ellenük ne lehessen utcai megmozdulásokkal és külföldről finanszírozott alapítványok segítségével színes forradalmat véghezvinni. Most, a globális válság idején pedig arra koncentráltak, hogy stratégiaileg fontos vagyontárgyak és vállalatok ne kerülhessenek külföldi kézbe, és semmilyen körülmény közt se bontakozzék ki társadalmi békétlenség. Ha tehát van jele valamiféle koncepciónak, akkor ez talán az. De ezen túl valamiféle távlatot nyitó, új perspektívákat kereső, a válság utáni időszakra felkészítő és a nemzetközi

versenyben nyertessé tevő stratégiával nem találkoztam. Talán épp ezt hiányolták a kormány működésével elégedetlen közgazdászok.

*Szociális szempontból egyébként mennyire viselte meg a válság az orosz társadalmat? Mert remek dolog, hogy teljesítik az ígéreteiket, de azért azt is látjuk, hogy az infláció még mindig 10,5% körüli, a munkanélküliség pedig az évek nem tapasztalt 8,5–9,5% közötti sávban mozog.*

Pontosan. A munkanélküliség olyannyira probléma, hogy vannak Oroszországnak olyan területei, ahol a munkanélküliség két-háromszorosára nőtt a 2008 és 2009 nyara közötti az egy év alatt. Ráadásul a hivatalos adatok, illetve a nemzetközi standardok alapján mért számok közt is lényeges a különbség, sőt vannak olyan független szociológusok és munkaerő-piaci szakértők, akik a sajátos oroszországi körülményekből kiindulva még a nemzetközi standardokhoz képest is jóval nagyobb tényleges munkanélküliséget feltételeznek. Az egyik legsúlyosabb fejlemény tehát, amit nem tudtak kezelni ebben a periódusban, kétségtelenül a munkanélküliek arányának drámai növekedése volt, ráadásul e helyzetet tovább súlyosbítja, hogy az ország egyes régiói közt óriásiak a különbségek. Én azt gondolom, hogy e tekintetben az igazán nagy kérdés az, hogy fennmarad-e és meddig az orosz gazdaság 2009 nyarától kibontakozó robbanásszerűen növekedése. Ha tartósan fennmarad, úgy ez némi késéssel érezteti majd jótékony hatását a munkaerő-piacon is. A teljes képhez azonban tegyük hozzá, hogy még ez a robbanásszerű növekedés sem volt elég ahhoz, hogy az orosz gazdaság visszatérjen a 2007-2008-as szintjéhez, és még kevésbé ahhoz, hogy elérje a '90-es évek hosszú recessziója előtti 1990-es csúcst, vagyis az orosz gazdaság helyreállítási periódusa máig nem zárult le. Természetesen, amikor helyreállítási ciklusról beszélek, akkor a mai orosz gazdaságot nem az 1990-es szovjettel, hanem az annak részét képző orosz tagköztársasággal vetjük egybe.

*Ha a gazdaság egésze nem is modernizálódik, beszélhetünk-e legalább valamiféle részleges, szektorális modernizációról? Itt természetesen a húzóágazatra, az energiaszektorra gondolok. Már a válságot megelőzően és annak ellenére, hogy akkoriban nagyon jól futott a szeker, több elemző is figyelmeztetett arra, hogy még itt is alapvető strukturális bajokkal kell szembenéznie Oroszországnak. Látsz-e legalább ezen a területen valamiféle modernizációt?*

Nem igazán látok. Sőt, miután a bevételek jelentős mértékben csökkentek – legalábbis ami a gázágazatot illeti –, ezért a 2009-2010-re tervezett fejlesztéseket és beruházásokat jelentősen meg kellett kurtítani. Az is látszik már egy ideje, hogy a 2005-2007 idején megfogalmazott ambiciózus tervek egy része is okafogyottá vált. Ezek közül számunkra a legfontosabb a Déli Áramlat. Nekem úgy tűnik, hogy ezt a vezetékét Oroszország nem fogja megépíteni, vagy legalábbis még hosszú évekig halogatja majd a végső döntés meghozatalát. És ennek az a legfőbb oka, hogy az európai fogyasztás messze nem olyan ütemben bővül, mint azt még 2008 elején is gondolták. Ilyen körülmények között Moszkva aligha szánja el magát e felettébb drága projekt megvalósítására. Egyébként is úgy látom, hogy az európai piac más sajátosságai is Oroszország ellen játszanak. Az egyik ilyen fontos változás, hogy az utóbbi időben a cseppfolyós gáz kínálat jelentősen bővült. Az egyik legfontosabb európai beszállító, Katar cseppfolyósító kapacitása 2009-ben már elérte az évi 167 milliárd köbmétert. Ez már önmagában 15-20 milliárd köbméterrel több, mint amennyit Oroszország szállít az Európai Unió országaiba. És nemcsak Katar, de más exportőrök is bővítik ilyen jellegű kapacitásaikat. Ezzel párhuzamosan az EU-tagállamok is jelentősen növelték a cseppfolyós gáz fogadására és „visszaalakítására” alkalmas termináljaikat. Ezek együttes kapacitása már ma is eléri az évi 70 milliárd köbmétert. Ez durván negyede az EU éves nettó földgáz-import igényének. És akkor

még nem beszéltünk arról a technológiai áttörésről, amit az Egyesült Államokban értek el tavaly az ún. palagáz eddigieknél jóval hatékonyabb és olcsóbb felszínre hozatalában. Ez a „technológiai ugrás”, amennyiben igaznak és széles körben alkalmazhatónak bizonyul, olyan újdonság, amely akár már néhány éven belül is az európai energiapiacok tektonikus átrendeződését idézheti elő. Az Egyesült Államokban 2009 előtt úgy látták, hogy 2030-ra a teljes amerikai gázfogyasztás legfeljebb 10-12 százalékát adhatja majd a palagáz. A 2009-es fejlemények azonban radikálisan új helyzetet teremtettek. Ma már olyan olcsón lehet palarétegekből gázt felhozni, hogy az már ma is feleannyiba kerül, mint az amerikai piacon értékesített cseppfolyós gáz átlagára. Ezért aztán 2009 derekán a szakértői prognózisok úgy módosították a palagáz amerikai fogyasztáson belüli arányát, hogy az 2030-ban eléri majd az 50 százalékot. Ehhez tegyük hozzá azt is, hogy palagáz Európában is nagyon sok helyen található, így – többek között – Németországban, Franciaországban, Svédországban, Lengyelországban és Romániában is. Ha pedig ez az amerikai technológiai képesség és tudás átjön Európába – s felteszem, ez néhány év alatt be is következik –, annak igen komoly következményei lesznek. Egyrészt az a cseppfolyós gáz, ami kínálatként ma még jórészt az amerikai piacokon forog jelentős arányban átkerülhet Európába, másrészt belátható időn belül Európa maga is elkezdheti a palagáz kitermelését. Ezek együttesen olyan kihívások, amelyek erős korlátokat állítanak az orosz energetikai expanzió elé – és ezek nem politikai, vagy jogi korlátok lesznek, hanem a gázüzlet immanens természetéből fakadó nehézségek –, úgyhogy Oroszországnak nagyon kell kapaszkodnia a következő években, ha meg akarja tartani jelenlegi pozícióit. De erre aligha lesz képes. Nem véletlen, hogy Moszkva az elmúlt hónapokban elkezdett könnyíteni hosszú távú szerződésein, mert már a mostani fejlemények is arra készítették nem egy vásárlóját, hogy ezt követelje a Gazpromtól. A moszkvai gázóriás pedig kénytelen volt belemenni korábban elképzelhetetlen kompromisszumokba.

*Ez tehát azt is jelenti, hogy az a sokszor emlegetett orosz energiafegyver kicsorbult...*

Erősen kicsorbult. Bár, ha egy kicsit is korrektül nézzük ezt a történetet, akkor azt le kell szögeznünk, hogy ha volt is ilyen energiafegyver, akkor ezt a fegyvert Oroszország csak és kizárólag az egykori szovjet belső periféria államaival kapcsolatban alkalmazta. Az, hogy ennek mi is elszenvedői voltunk, annak nem az volt az oka, hogy mindez ellenünk irányult volna. Persze nem volt szép dolog, amikor mintegy üveglapon néztek át rajtunk, s a legkevésbé se voltak tekintettel érdekeinkre, például, 2009 januárjában, amikor csaknem három hétig nem jött gáz Oroszországból. Mi tagadás, ez nem volt szép dolog: pontosan jelezte az orosz hozzáállást, hogy tudniillik Moszkva a legkevésbé sincs tekintettel Délkelet-Európa helyzetére és érdekeire. Mindazonáltal Oroszország fellépése még sem ellenünk irányult, se 2006, se 2009 elején. Aki ellen irányult, az közvetlen környezete volt. De itt is érdemes bizonyos dolgokat tisztázni. Kétségtelen, nem volt szép dolog, ahogy 2006 elején, az első ukrán-orosz gázcsörtekor Moszkva lenyomta akaratát Kijev torkán. De nem számítani arra, hogy Oroszország nem fogja fenntartani korábbi preferenciáit azok után, hogy az ukrán vezetés elforgatja Ukrajna hajóját Oroszország mellől, több mint naivitás volt. Senki sem gondolhatta komolyan Kijevben, hogy nem lesz annak ára, ha helyre akarja állítani teljes szuverenitásukat. Ha Juscsenko valóban komolyan gondolta, hogy Ukrajnát átvezeti a nyugati államok szövetségi rendszerébe, akkor első feladata kellett volna, hogy legyen az „energiafüggetlenség” megteremtése. Annak a fordulatnak a végigjátszása, amit a Köztes Európa államai a '90-es évek elején megtettek, vagyis áttértek ugyanarra az üzleti logikára – árképzésre – mint amit az orosz energiahordozók legnagyobb európai fogyasztói kezdet kezdetétől alkalmaztak. Ha megtette volna mindezt Ukrajna – és Juscsenko nem a NATO-bővítés erőltetésével, a nem létező közös ukrán múlt megrajzolásával foglalkozott volna –, akkor ehhez a narancsos fordulatot követő eufórikus politikai hangulatban valószínűleg még



európai támogatást is nyert volna. De nem ezt tette, így fennmaradt az orosz politikai beavatkozás lehetősége, az ország politikai kiszolgáltatottsága. Mindez súlyos stratégiai tévedés volt. Összességében azonban az a benyomásom, hogy a cseppfolyós gáz növekvő kínálata, a palagáz kitermelésének terjedése, valamint annak az új politikai helyzetnek a következtében, ami az Ukrajnában lezajlott 2010-es elnökválasztások nyomán kialakult, nagyon valószínűtlenné teszi az elmúlt évek gázmizériáinak megismétlődését. Ennek az időszaknak – szerintem – egyszer és mindenkorra vége.

*Úgy tűnik, mintha nem csupán Oroszország, de bizonyos értelemben térségünk is le lenne maradva az energiakérdés kapcsán. Itt nálunk például még a legutóbbi közép-európai energiakonferenciát követően is egy lejárni látszó lemez, a Nabucco vagy Déli Áramlat-vita uralta a közbeszédet. Az elmondottakból viszont úgy tűnik, hogy esetleg egyik vezetékre sem lesz igazán szükség...*

Én úgy gondolom, hogy ebben a tekintetben a politikának mindig van egy tehetetlensége, mindig késésben van. Az itt felsorolt körülmények, vagy legalábbis azok egy része már 2008 végén láthatók voltak, 2009 első felében pedig már mindenképpen. Ebben a tekintetben tehát valóban késésben van a politika. Bizonyos megnyilatkozásokból azonban már a várható korrekciók is érzékelhetők. Két példát mondanék. Az egyik egy március eleji bejelentés, amikor az ENI – a Gazprom mellett a Déli Áramlat megépítésében érintett legfontosabb cég, az olasz energiaóriás – első embere, Paulo Scaroni nyilvánosan felvetette: komolyan el kellene gondolkozni azon, hogy nem lehetne-e egyesíteni a Nabuccót és a Déli Áramlatot. Ez nyilvánvalóan a projektek kölcsönös feladásának első, ám nehezen félreérthető jele. A másik egy március végi bejelentés, amikor is az EU új energiabiztosa, Günther Oettinger azt nyilatkozta, hogy a Nabuccón 2018 előtt aligha fog gáz érkezni Európába. Szerintem azután sem. Én ezt persze mondhatom, mert nem vagyok politikus, így nem kell politikai szempontokra tekintettel lennem. Az energiabiztos viszont nem mondhatja. Ő kénytelen diplomatikusan fogalmazni, ám nyilatkozata mégis világosan jelzi: Európában is egyre kevésbé bíznak a Nabucco-projektben. Nyilvánosan persze egyelőre senki nem fogja eltemetni a tervet. Még néhány évig velünk lesz, majd lassan megfeledkeznek róla.

*A nemzetközi energiapiac átstrukturálódása tehát nem sok jót jelent Oroszország számára. Merre felé tud menekülni?*

Éppen ez az egyik legnagyobb kérdés. Oroszország a még rendelkezésre álló időben nyilván maximálni akarja a bevételeit, ki akarja használni a jelenlegi helyzet kínálta előnyöket. De ez csak időleges megoldás lehet. Azt követően pedig ezeknek a kényszerítő erőknek a hatására vagy elindul gazdaságának diverzifikációja felé valamiféle autoriter modernizáció révén, vagy elszánja magát olyan politikai és társadalmi lépések megtételére, amelyek végre csökkentik az öntevékeny, vállalkozó szellem előtti bürokratikus akadályokat, valamint a korrupciót. A korrupció hihetetlen teher Oroszországon. Ha végignézzük a G20-csoportot, akkor Oroszországnál autoriterebb rendszereket biztosan találunk (például Szaúd-Arábiát), de korruptabbat aligha. Az orosz vezetésnek el kellene érnie tehát, hogy a közép- és kisvállalkozások – és általában a vállalkozási kedv – ne ütközzön úton-útfélen korrupciós vagy egyéb bürokratikus akadályokba. Ha ez nem történik meg – és ez gazdasági, jogalkotás-beli és politikai kultúra kérdése egyaránt –, akkor Oroszországnak nagyon szomorú jövője lesz. Ha pedig ehhez még hozzáteszük az országban érvényesülő demográfiai tendenciákat is, akkor akár még drámai is lehet ez a jövő.

*Az orosz energiaszektornak mennyire jelenthet időleges mentőövet a Kína és Kelet felé való terjeszkedés, amiről egyre gyakrabban beszélnek?*

Átmenetileg jelenthet. Ennek egyik jele volt, hogy 2009 decemberében átadták az első olyan vezetékét Oroszországban, amely nem keletről nyugat felé tart és szállít energiahordozókat, hanem fordítva, nyugatról keletre, mégpedig Kelet-Szibériából a Csendes-óceán felé. Ez egy olajvezeték, amelyet azonban Oroszország csak úgy tudott megépíteni, hogy meglehetősen előnytelen hitelfeltételek mellett jelentős kölcsönt vett fel Kínától, és azt húsz éven át tartó olajszállítással – mégpedig meglehetősen nyomott áron – fogja törleszteni. A probléma tehát az, hogy a kínai felvevő piac bővülni fog ugyan mind az olaj, mind pedig a gáz tekintetében, csak hogy Kína a felettebb lukratív európai piachoz képest jóval alacsonyabb áron fogadja be az orosz energiát, és az európai fejlemények nyomán Oroszország nem lesz abban a helyzetben, hogy Kínának diktálni tudjon. Egyébként is Kína tekintetében egy stratégiai átrendeződés következett be az utóbbi két évtizedben: a Szovjetunió felbomlásakor, amikor létrejött az Oroszországi Föderáció, az orosz gazdaság már kiinduló pozíciójában is csak feleakkora volt, mint a korabeli Kínai Népköztársaság gazdasága. Az elmúlt húsz évben Kína ezt az 1:2 arányt 1:4 arányra tudta fokozni, azaz két évtized múltán ma négyszer nagyobb a kínai gazdaság, mint az orosz. Arról már nem is beszélve, hogy mindez egy nagyon ütemesen apadó orosz népesség mellett következett be, amely népesség aránytalanul nagy része, mintegy négyötöde koncentrálódik az összterület negyedét kitevő, az Uraltól nyugatra eső európai területeken. Oroszország távol-keleti részeinek politikai és gazdasági megtartása tehát óriási problémát jelent majd a következő évtizedekben egy olyan Kínával szemben, amely – szemben Oroszországgal – évtizedek óta demográfiai és gazdasági expanzióban van. Problémát jelent még akkor is, ha Kína semmiféle politikai lépést nem tesz ezeknek a területeknek a megszerzésére. A távol-keleti részek feletti orosz szuverenitás megőrzése óriási erőfeszítést követel majd Moszkvától.

*Vagyis ebben a relációban is csak az perspektíva az oroszok számára, hogy vagy modernizálódnak valami módon...*

...és visszavonulnak Európa felé, mert Európában lehet minden tekintetben, politikailag, kulturálisan és gazdaságilag is a leggyorsabban és a legkézenfekvőbben modernizációs partnert találniuk...

*...vagy az a fajta nagyhatalmi szuverenitás, amelynek visszanyerésére ma oly büszkék, előbb vagy utóbb szintén erodálódni kezd.*

Pontosan.

*Mekkora a veszélye annak, hogy az ország előtt álló kényszerek felismerésétől bepánikol az orosz vezetés, s ahelyett, hogy a modernizáció felé menne el, inkább továbbra is a meglévő eszközök alkalmazásával, erőltetésével próbál továbblépni?*

Nehéz ezt megítélni. Annyi mindenesetre érzékelhető, hogy a korábbiaknál jóval több kritika éri a rendszert. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a globális válság okozta gazdasági nehézségek komolyan kikezdték volna a politikai stabilitást. Ugyanakkor a gazdasági nehézségek azzal a következménnyel mégis csak jártak, hogy mind több olyan csoport, illetve személy tűnt fel Medvegyev környékén, akik nemcsak aktívak, de mintha a putyinitól eltérő politikát is kínálnának. Fokozódó aktivitásuk azt a feltételezést erősíti, hogy az orosz elnök szabadulni kíván miniszterelnöke politikai öleléséből. Vagyis immár nem arról van szó, mint

korábban, hogy Medvegyev Putyinnal egyeztetve próbálná saját politikai arculatát markánsabbá tenni, hanem arról, hogy ténylegesen folyik egy az eddigiektől eltérő politikai alternatíva kidolgozása. Egyelőre azonban nehéz erről világos képet nyerni. Moszkvában közszájon forog egy anekdota, mely szerint „az ma már világos, hogy létezik egy putyini és egy medvegyevi csapat, csak épp az nem lehet tudni, hogy Medvegyev melyikhez is tartozik”. Én is valahogy így érzek, ám kétségtelenül egyre több jele van annak, hogy Medvegyev már nemcsak stílusosan látszik különbözni Putyintól, de mintha hozzá kapcsolódóan formálódóban lenne egy tartalmában is más típusú politika.

*Ez az jelenti, hogy ma Medvegyevék a modernizáció, a putyinizták pedig status quo hívei?*

Pontosan erről van szó. Nagyon sokan szerettek volna már kezdet kezdetétől valami hasonlót beleképzelni ebbe a tandembe, miközben ennek akkor még aligha volt alapja. Nem véletlen, hogy amikor Obama 2009 nyarán ellátogatott Moszkvába, különböző gesztusokkal szerette volna szétválasztani a tandemet, de nem járt sikerrel. Azonban a válság és a válság nyomán kibontakozó fejlemények esetleg némi alapot adhatnak már ehhez. Persze, ha a jövedelmek megint olyan ütemesen fognak nőni, mint ahogy nőttek a két putyini ciklus idején, úgy ezzel arányosan csökken Medvegyev politikai önállósodásának esélye, míg Putyin – ezzel épp ellentétesen – tovább erősödik. Mindez pedig azt jelentheti majd, hogy a gazdasági növekedés megint elfeledi a homályos pontokat, lefogja a reformkészítést. Ugyanakkor van egy figyelmet érdemlő fejlemény, ami abszolút újdonságnak számít, és amit az előző hét-nyolc évben el nem tudtam volna képzelni, nevezetesen, hogy a nyilvánosság égboltjára elkezdtek különböző Putyinnal kapcsolatos, még szentpétervári korszakához tartozó korrupciós ügyeket „föllőni”. Nem gondolom, hogy ebből feltétlenül Putyin politikai megsemmisülése következne, de mégiscsak elgondolkodtató fejlemény.

*Tehát miközben a Putyin-kép erodálódik, Medvegyev szép lassan építi fel magát?*

A teljes és hiteles képhez persze hozzátartozik, hogy még mindig nem tudom azt kizárni, hogy amit látunk, az egy egyeztetett politika, amely a két főszereplő hatékonyságának növelését szolgálja azzal, hogy tudatosan különböző stílusban beszélnek különböző közönségeknek. Ugyanakkor egyre több jele van annak, hogy ennél immár többről lehet szó. Vagyis már nem egyeztetett politikát, két, vagy több közönség megnyerő kezelését látjuk, hanem egy olyan folyamat kiépülését, amely adott esetben egy ponton akár a konfliktusig is elmehet. Bár azt hiszem, ha ez a konfliktus mostanában alakulna ki, úgy Medvegyevnek még mindig jóval kisebbek lennének az esélyei, mint politikai mentorának.

*Mi itt Köztes-Európában hagyományosan mindig nagyon rettegünk az orosz nagyhatalmiságtól. Ugyanakkor sokszor úgy tűnik, hogy az legalább olyan kellemetlen és természetellenes, ha egy ekkora ország biztonság- és külpolitikai kompetenciája valamilyen oknál fogva beszűkül. Ez ugyanis idegessé és kapkodóvá teszi az orosz vezetést, s számunkra annak a következményei sem jók. Miért kell hát drukkolnunk: hogy Oroszország egy kiszámítható regionális hatalom legyen, vagy azért, hogy ebben a beszélgetés elején említett az új világrendben ne legyen főszereplő?*

Oroszország ambícióit Európa felől gyakran túlértékelik. Ellentmondásos történelmi tapasztalataik miatt különösen hajlamos erre a Köztes Európa nem egy politikai osztálya. Ugyanakkor Moszkva Európával szembeni féltelmei számos vonatkozásban éppúgy a paranoia jeleit mutatják. Mert azt mégiscsak nehéz komolyan gondolni, hogy a NATO komolyan fenyegetné Oroszországot, de bizonyos történelmi tapasztalataik miatt az oroszok mégis

óvatosak, amikor a katonai szervezet határai felé közeledik. Ez a nyugtalanság épp annyira érthető, mint amennyire érthető, mondjuk, a lengyelek vagy a baltiak bizalmatlansága Moszkvával szemben. Ennek a kölcsönös paranoiának valahogy mindenképpen véget kellene vetni. Szerintem ma ez a kulcskérdés. Ennek feloldása nélkül aligha kerülhet napirendre az a stratégiai szempontból döntő kérdés, hogy megtörténik-e Európa és Oroszország politikai, gazdasági és katonai közeledése, Oroszország érzelmi elfogadása, európai integrálása. Ez utóbbi nem feltétlenül jelenti az intézményekbe való integrálódást, hanem egy olyan kölcsönös bizalomnak és szemléletnek a kialakulását és uralkodóvá válását, amikor a felek nem egymásban látják az első számú kockázatot, hanem segítik egymást, kölcsönösen méltányolják egymás legitim érdekeit, és önmagukon kívül látják és azonosítják be azokat a kockázati tényezőket és veszélyforrásokat, amelyekkel szemben egyesíteni kellene erejüket. Oroszország számára már középtávon is csak ez ad esélyt. Moszkva ugyanis sem Kínával, sem pedig az Egyesült Államokkal kapcsolatban nem érezheti úgy, hogy velük egyenrangú partner. S bár Moszkva időről-időre szereti magát Amerika egyenrangú partnereként feltüntetni, vagy a sanghaji csoportban játszott szerepét a kínaihoz mérni, ám mindez félreértés, vagy legfeljebb imitáció. A helyzet ugyanis nem ez. Oroszország miközben mind Kínánál, mind az Egyesült Államoknál jóval gyengébb hatalom, aközben kulturálisan, mentálisan, adottságai és hagyományai miatt olyan európai tényező, amelyiknek nem kellene Európában gyengének éreznie magát. Az orosz elit már jó ideje európai elitnek gondolja magát, és ezen a bolsevizmus közjátéka sem tudott érdemben változtatni. Lehet, hogy Oroszország számos tekintetben más, mint Európa, sőt nem egy vonatkozásban súlyosan deficitese az az intézményi világ, amit kialakított, de szellemiségében és tradíciójában mégiscsak európai. Erre a felismerésre kellene a gyakorlati szintek együttműködését építeni és a kölcsönös bizalmat helyreállítani. Ez éppúgy Oroszország érdeke, mint Európáé. Az pedig, hogy ilyen szellemben történik-e majd mindez elsősorban az élitek józanságán és körültekintésén múlik majd.